

Αθανάσιος Μπράβος

ΠΕΡΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΜΕΝΩΝ ΑΛΒΑΝΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ ΜΕΤΑ
ΤΟ 1923 Ή Η ΑΥΤΟΧΕΙΡΙΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΛΟΓΗ ΓΙΑ ΜΗ ΕΠΙΛΥΣΗ
ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

Το ζήτημα της αποζημίωσης των κτημάτων Αλβανών υπηκόων τα οποία απαλλοτριώθηκαν σύμφωνα με το νομοθετικό διάταγμα 15^{ης} Φεβρουαρίου 1923¹ (ΦΕΚ 57/5.3.1923) επρόκειτο να ταλανίσει τις ελληνοαλβανικές σχέσεις καθόλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου.²

Προκειμένου να αντιμετωπίσει το μέγιστο πρόβλημα της αποκατάστασης του περίπου 1.500.000 προσφύγων, η Ελλάδα χρειαζόταν τεράστια οικονομικά μέσα και μεγάλες εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης. Το πρώτο θα μπορούσε να το λύσει –και ως ένα σημείο το κατάφερε– με την προσφυγή σε δανειοδότηση από το εξωτερικό.³ Το δεύτερο, δεδομένων των περιορισμένων αποτελεσμάτων της προσπάθειας στον τομέα των έργων βελτιώσεων, δεν θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί παρά μόνον –βραχυπρόθεσμα τουλάχιστον– με ανακατανομή της, ήδη, καλλιεργήσιμης γης. Γι' αυτό το λόγο, με το νομοθετικό διάταγμα του Φεβρουαρίου 1923, αποφασίστηκε η απαλλοτρίωση όλων των μεγάλων αγροτικών εκτάσεων.⁴ Το μέτρο αυτό επρόκειτο να αποτελέσει αιτία μόνιμων προστριβών μεταξύ της ελληνικής και της αλβανικής κυβέρνησης –το ίδιο πρόβλημα, άλλωστε, αντιμετώπισαν και οι υπήκοοι της

¹ «Περί αποκαταστάσεως ακτημόνων καλλιεργητών» που προέβλεπε την παραχώρηση δημόσιων, δημοτικών και κοινοτικών κτημάτων και την αναγκαστική απαλλοτρίωση ιδιωτικών γαιών.

² Ανάλυση του ζητήματος των απαλλοτριωμένων κτημάτων και στην Ελευθερία Μαντά, *Οι Μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Ηπείρου* (Θεσσαλονίκη: IMXA, 2004), 73-79.

³ Το σύνολο των ονομαστικών κεφαλαίων των δανείων για την αποκατάσταση και τη ρύθμιση των περιουσιακών ζητημάτων των προσφύγων με το οποίο χρεώθηκε το ελληνικό κράτος, ανερχόταν σε 12.045.237.000 δραχμές. Λαμβάνοντας υπόψη ότι, σύμφωνα με τον προϋπολογισμό του 1930/31, το σύνολο του Δημοσίου χρέους ανερχόταν σε 43.300.000.000 δραχμές, γίνεται αντιληπτό ότι το 27,8% αυτού αποτελούσαν δάνεια τα οποία συνάφθηκαν για την αντιμετώπιση του προσφυγικού ζητήματος. Αθανάσιος Ν. Πετσάλης, *Η Δημοσιονομική αντιμετώπιση τον προσφυγικού ζητήματος* (Αθήνα: Εστία, 1930), 66.

⁴ Αν και η εφαρμογή ενός τέτοιου μέτρου συζητείτο χρόνια πριν, αποσκοπώντας σε ψηφοθηρικούς στόχους, μετά το 1923 αποτελούσε άμεση ανάγκη.

Μ. Βρετανίας,⁵ Γαλλίας και Ιταλίας που κατείχαν γη στην Ελλάδα— εφόσον έπληττε τους υφιστάμενους την απαλλοτρίωση ιδιοκτήτες, πέραν της απώλειας των κτημάτων τους, και όσον αφορά την προβλεπόμενη αποζημίωση: η εκτίμηση των απαλλοτριωμένων εκτάσεων θα γινόταν με βάση τις προπολεμικές τιμές, ενώ η ανάλογη αποζημίωση θα δινόταν με τη μορφή χρεογράφων με τόκο 6% και θα ολοκληρωνόταν σε τριάντα χρόνια.⁶

Το παρόν άρθρο, βασιζόμενο κατά κύριο λόγο στο υλικό του Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών, θα παρακολουθήσει την πορεία αντιμετώπισης του εν λόγω ζητήματος από την ελληνική κυβέρνηση και θα παρουσιάσει το λυσιτελές ή μη του τρόπου επίλυσής του. Αυτό που θα παρουσιαστεί και, ασφαλώς, θα προκαλέσει αλγεινή εντύπωση ως προς τη (μη) ευελιξία της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής είναι ότι, αν και δόθηκε η ευκαιρία να «κλείσει» η υπόθεση με αμοιβαία ωφέλεια—με το μεγαλύτερο ποσοστό της να ανήκει στην ελληνική μεριά—, οι διαμορφωτές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής επέλεξαν τη διατήρηση του προβλήματος, προκειμένου, κατά την άποψή τους, να πιέσουν την αλβανική πλευρά, ώστε να υποχωρήσει στις διμερείς διαφορές. Όχι μόνον αλυσιτελής, αλλά και επιβλαβής τακτική ως προς τα συμφέροντα και την παρουσία τόσο των Ελλήνων υπηκόων όσο και των ομογενών στη γειτονική χώρα.

Ατυχώς, η ελληνική κυβέρνηση, όταν κατήρτισε και υπέγραψε την «Περί Εγκαταστάσεως και Προξενικής Υπηρεσίας» 4^η σύμβαση,⁷ δεν

⁵ Ενδελεχής παρουσίαση της διευθέτησης του ζητήματος των κτημάτων Βρετανών επενδυτών γης στο Θανάσης Μπράβος, «Το ζήτημα των βρετανικών απαλλοτριωμένων περιουσιών μετά το 1923: Η πορεία επίλυσής του» στα *Πρακτικά του ΙΒ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου (Μάιος 1991)* (Θεσσαλονίκη: Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, 1992), 409-425.

⁶ Foreign Office [στο εξής F.O.] 371/9896 [C 15199/15199/19], Ετήσια Αναφορά για το 1923, παρ. 155. Εξάιρεση, ωστόσο, αποτέλεσαν οι Βρετανοί, Ιταλοί και Γάλλοι υπήκοοι, οι οποίοι, βάσει ειδικών συμφωνιών, αποζημιώθηκαν σε μετρητά και σε ποσά που αντιστοιχούσαν σε 14 φορές μεγαλύτερα από εκείνα που είχαν καταβληθεί στους Έλληνες ιδιοκτήτες. Γιάννης Πετρόπουλος, «Η υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών: ελληνοτουρκικές ειρηνευτικές διευθετήσεις, 1922-1930», στο *Ελευθέριος Βενιζέλος: κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, επιμ. Θ. Βερέμη-Γ. Γουλμής (Αθήνα: Γνώση, 1989), 439-473, 461.

⁷ Η ελληνική κυβέρνηση είχε συνυπογράψει στις 13 Οκτωβρίου 1926 με την Αλβανία τέσσερις συμβάσεις (περί εκδόσεως εγκλημάτων, περί ιθαγένειας, περί εμπορίου

είχε αντιληφθεί, ότι με αυτήν εξασφαλιζόταν δικαίωμα αποζημίωσης των απαλλοτριωμένων κτημάτων Αλβανών υπηκόων επί τη βάσει της ρήτρας του μάλλον ευνοούμενου κράτους,⁸ όπως είχε αναγνωριστεί στους Τούρκους δικαιούχους της 9^{ης} Δήλωσης⁹ ή τους Βρετανούς¹⁰ και Ιταλούς¹¹ υπηκόους βάσει ειδικών συμφωνιών. Μόνον όταν οι τέσσερις συμβάσεις έφτασαν στη Βουλή προς κύρωση, έγιναν αντιληπτές οι επαχθείς συνέπειες της τέταρτης και μόνον τότε το Υπουργείο Εξωτερικών αποτάθηκε στο Υπουργείο Γεωργίας ρωτώντας να μάθει ποιος ήταν ο αριθμός και η έκταση των απαλλοτριωμένων κτημάτων των Αλβανών υπηκόων. Η απάντηση του τελευταίου προκάλεσε τρόμο στην κυβέρνηση, εφόσον αποφάνθηκε πως, ακόμη και αν στερούνταν συγκεκριμένων και λεπτομερών στοιχείων, εκτιμούσε κατά προσέγγιση τα εν λόγω κτήματα σε 1.000.000 περίπου στρέμματα. Ήταν αναμενόμενο, συνεπώς, το Υπουργείο Εξωτερικών, διά του διευθυντού των Πολιτικών Υποθέσεων Ι. Πολίτη, ο οποίος παρουσίασε στην κοινοβουλευτική

και ναυτιλίας και περί εγκαταστάσεως και προξενικής υπηρεσίας), στην επικύρωση των οποίων δεν προχώρησε, ενώ η Αλβανία είχε σπεύσει να το κάνει.

⁸ Το άρθρο 3 της σύμβασης αυτής προέβλεπε ότι «σε περίπτωση αναγκαστικής απαλλοτριώσεως ή επίταξης σε ένα από τα δύο κράτη, οι υπήκοοι του άλλου δεν θα υποβάλλονται από την άποψη αυτή σε καθεστώς λιγότερο ευνοϊκό από εκείνο στο οποίο υποβάλλονται οι ιθαγενείς ή οι υπήκοοι οποιασδήποτε τρίτης δύναμης», πράγμα που σήμαινε ότι οι Αλβανοί υπήκοοι αποκτούσαν το δικαίωμα να τύχουν ουσιαστικά ευνοϊκότερης μεταχείρισης από τους Έλληνες, ανάλογης δηλαδή με εκείνη που είχε επιφυλαχθεί για τους Βρετανούς, Γάλλους και Ιταλούς. Μαντά, *Οι Μουσουλμάνοι*, 45.

⁹ Το φθινόπωρο του 1926 η ελληνική και η τουρκική κυβέρνηση ήρθαν σε συνεννόηση βάσει της 9^{ης} Δήλωσης, που ήταν προσαρτημένη στη Συνθήκη της Λωζάννης, και την 1^η Δεκεμβρίου 1926 υπέγραψαν το κείμενο της συμφωνίας. Η Δήλωση αυτή αναφερόταν στην αποζημίωση που έπρεπε να δοθεί στους μη-ανταλλάξιμους Τούρκους υπηκόους για τις περιουσίες τους που βρίσκονταν στην Ελλάδα και στους μη-ανταλλάξιμους Έλληνες υπηκόους για τις περιουσίες τους που βρίσκονταν στην Τουρκία. Οι δύο κυβερνήσεις αποφάσισαν ότι, όποια από τις δύο θα καλείτο να αντιμετωπίσει τις πιο επαχθείς απαιτήσεις θα αποζημιωνόταν αμέσως από την άλλη, αναφορικά με τη διαφορά. Πράγματι, μετά από –κατά προσέγγιση– υπολογισμούς βρέθηκε πως, καθώς είχε δημιουργηθεί θετική διαφορά για την Τουρκία, η ελληνική κυβέρνηση όφειλε να διαθέσει το ποσό των 500.000 στερλινών για να καλύψει την προαναφερθείσα διαφορά. Μπράβος, «Το ζήτημα», 411.

¹⁰ Μπράβος, *ό.π.*, 413-415.

¹¹ Δημήτρης Μιχαλόπουλος, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι ελληνοαλβανικές σχέσεις από το 1928 και μετά» στο *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο (Πρακτικά)* (Αθήνα: ΕΛΙΑ–Μουσείο Μπενάκη, 1988), 223.

επιτροπή πώς είχαν τα πράγματα, να ματαιώσει την επικύρωση της συγκεκριμένης σύμβασης. Το ολίστημα της ελληνικής κυβέρνησης ως προς την εν λόγω σύμβαση δεν έπαψε να εκμεταλλεύεται η ομολογη αλβανική πιέζοντας συνεχώς για επίτευξη ευνοϊκής γι' αυτήν διευθέτησης του ζητήματος αυτού, επωφελούμενη την πλεονεκτική θέση στην οποία βρισκόταν έναντι της Ελλάδας εξαιτίας της ύπαρξης εκεί ελληνικής μειονότητας· γι' αυτό ακριβώς προσάρμοσε την πολιτική της στο εν λόγω ζήτημα σχετίζοντας προς τούτο θέματα μειονοτικά, σχολικά, εκκλησιαστικά και άλλα διάφορα δημιουργώντας σύγχυση και κρίση στις ελληνο-αλβανικές σχέσεις¹².

Εφόσον, λοιπόν, είχε γίνει αντιληπτό ότι η εκκρεμότητα ως προς την αποζημίωση των αλβανικών απαλλοτριωμένων κτημάτων αποτελούσε όχι μόνον το μεγαλύτερο αγκάθι στις σχέσεις των δύο χωρών, αλλά πυροδοτούσε την ένταση και σε άλλες μεταξύ τους διαφορές,¹³ θα ήταν λογικά αναμενόμενο εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης να φροντίσει να επιλύσει το εκκρεμούν ζήτημα, πόσο μάλλον που της δόθηκε η ευκαιρία να το κάνει επί προφανή ωφέλειά της, όχι μόνον οικονομική αλλά και πολιτική-διπλωματική. Με δεδομένο ότι οι Αλβανοί φοβούνταν, όχι άδικα, ότι ακόμη και η προβλεπόμενη από τον αγροτικό νόμο αποζημίωση θα καθίστατο υποθετική, λαμβανομένων υπόψη των διαδικασιών και του τρόπου καταβολής της, ο Ι. Πολίτης πρότεινε στον Μιχαλακόπουλο μια λύση που θα παρουσίαζε τη χώρα να αναλαμβάνει εξ ολοκλήρου την πρωτοβουλία επίλυσης του συγκεκριμένου προβλήματος, ενισχύοντάς την τόσο έναντι της Αλβανίας όσο και έναντι της ΚτΕ, μειώνοντας ταυτόχρονα στο ήμισυ την οφειλόμενη αποζημίωση. Δοθέντος ότι, σύμφωνα με την επίσημη άποψη της αλβανικής κυβέρνησης, τα κτήματα που ανήκαν στους υπηκόους της και για τα οποία ζητούσε αποζημίωση δεν υπερέβαιναν τα 500.000 στρέμματα, ενώ το Υπουργείο Γεωργίας είχε εκφράσει την πεποίθηση ότι προσέγγιζαν το 1.000.000, ο Ι. Πολίτης πρότεινε την ακολουθούσα «πονηρή» λύση η

¹² Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών [στο εξής ΑΥΕ], 1927, 94.2, τμήμα 1, δίχως αριθμό πρωτοκόλλου, «Σημείωμα επιδοθέν εις τον υπουργό των Εξωτερικών υπό του Διευθυντού των Πολιτικών Υποθέσεων Ιωάννη Πολίτη για τα εκκρεμή ελληνοαλβανικά ζητήματα», 14-4-1928.

¹³ Η πίεση στο σχολικό ήταν γνωστό ότι αποτελούσε πίεση για την επίλυση του ζητήματος των κτημάτων. Δημήτρης Μιχαλόπουλος, *Σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας 1923-1928* (Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1987), 99 σημ. 55.

οποία βασιζόταν στην άγνοια εκ μέρους των Αλβανών του πραγματικού μεγέθους των απαλλοτριωμένων κτημάτων:

«θα ήτο πολλαπλώς ωφέλιμον αν ηδυνάμεθα, επωφελούμενοι τούτων (της άγνοιας, δηλαδή, του πραγματικού μεγέθους), να είπωμεν εις τους Αλβανούς ότι θα είμεθα διατεθειμένοι να αποζημιώσωμεν αμέσως και εν συνόλω τους Αλβανούς υπηκόους δεχόμενοι ως συνολικήν έκτασιν την υπ' αυτών οριζομένην (δηλαδή 500.000 στρεμμάτων) και παρέχοντες κατ' αποκοπήν μέσον τινά όρον των υπό του ελληνικού νόμου οριζομένων τιμών απαλλοτριώσεων. Η αποζημίωσις αύτη θα εδίδετο συνολικώς εις την αλβανικήν κυβέρνησιν αναλαμβάνουσαν να πληρώση καθ' έκαστον τους υπηκόους της, ίσως δε θα ηδυνάμεθα να ζητήσωμεν και ευχέρειάν τινα καταβολής, ως παραδείγματος χάριν εις τρεις ενιαυσίους δόσεις.

Διά της λύσεως ταύτης, ενώ δεν θα απεμακρυνόμεθα της θεμελιώδους αρχής της εφαρμογής και εις τους Αλβανούς υπηκόους του εσωτερικού νόμου, θα έχωμεν εν τούτοις τα εξής πλεονεκτήματα:

α) Θα ενεφανίζετο η Ελλάς κατά την προσεχή συζήτησιν εν τη ΚτΕ¹⁴ με σπουδαία επιχειρήματα και απτάς αποδείξεις της καλής αυτής διαθέσεως προς ικανοποίησιν των Αλβανών εντός των ορίων του ελληνικού νόμου

β) Έχω την ιδέαν ότι θα εδελέαζε την αλβανικήν κυβέρνησιν η διαδικασία τής εις αυτούς καταβολής του διανεμητέου ποσού, τουθ' όπερ διά γνωστούς λόγους ειδικούς εις το εκεί κρατούν διοικητικόν σύστημα θα ήτο ίσως ευάρεστον εις ωρισμένους αμέσως ενδιαφερομένους και ισχυρούς κύκλους δυναμένους να κανονίσωσι κατά το δοκούν τα της διανομής

γ) Διά του συστήματος των ετησίων δόσεων, έστω και δύο μόνον, θα ηδυνάμεθα να εξασφαλίσωμεν και να ελέγξωμεν την εκτέλεσιν ωρισμένων ηθικών ανταλλαγμάτων

¹⁴ Στις αρχές Ιουνίου 1928 θα συζητείτο ενώπιον του Συμβουλίου της ΚτΕ η προσφυγή της Αλβανίας κατά της Ελλάδας.

δ) Θα συμφωνείτο ρητώς ότι διά του καταβληθησομένου χ ποσού κανονίζεται οριστικώς και αμετακλήτως το ζήτημα της αποζημιώσεως των Αλβανών υπηκόων, ουδενός τούτων δυναμένου πλέον να διατυπώση οιανδήποτε απαίτησιν εναντίον της ελληνικής κυβερνήσεως. Θα εξέλειπεν μία πηγή διηλεκτών προστριβών μεταξύ των δύο κρατών, θα παρέμενε διά την συζήτησιν του Ιουνίου μόνον το κεφάλαιον των μειονοτήτων, ένθα η θέσις ημών είναι ισχυρά, και θα προέκυπτεν από εσωτερικής απόψεως απόλυτος ελευθερία διαχειρίσεως και διαθέσεως των εν λόγω κτημάτων, τούθ' όπερ άλλως δεν είναι εφικτόν προ της περαιώσεως των σχετικών και, ως γνωστών, ατερμόνων διαδικασιών».

Προκειμένου, μάλιστα, να αποδείξει στον Μιχαλακόπουλο το πραγματοποίησιμο της πρότασής του, πρόσθεσε ότι συμφωνούσαν με αυτήν και οι αρμόδιες υπηρεσίες, τη γνώμη των οποίων είχε ήδη ζητήσει. Υπό την έννοια αυτή, από τις συνεννοήσεις που είχε ο τμηματάρχης Μελάς με το Υπουργείο Γεωργίας και τον τμηματάρχη του Προϋπολογισμού, Μαυρίκη, προέκυψε ότι δεν υπήρχε κανένα κώλυμα. Ο Μαυρίκης, ιδιαίτερα, διαβεβαίωσε ότι ήταν δυνατή η καταβολή του απαιτούμενου ποσού από τον προϋπολογισμό.¹⁵

Υπέβαλε, λοιπόν, την πρότασή του στον υπουργό, αναμένοντας ότι, σε περίπτωση έγκρισης του εισηγηθέντος τρόπου ενέργειας από τον τελευταίο και απόσπασης της συγκατάθεσης των υπολοίπων μελών της κυβέρνησης, θα υπήρχε χρόνος για διατύπωση προτάσεων προς την αλβανική κυβέρνηση πριν από τη συζήτηση ενώπιον του Συμβουλίου της ΚτΕ.¹⁶

¹⁵ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 1, Σημείωμα Ι. Πολίτη, 14-4-1928.

¹⁶ Η έγκληση της Ελλάδας από την Αλβανία ενώπιον του Συμβουλίου της ΚτΕ, δυνάμει του άρθρου 11 του συμφώνου, επρόκειτο να συζητηθεί στη σύνοδο του Ιουνίου με αντικείμενο τις διαφορές της Αλβανίας με την Ελλάδα, δηλαδή περί της αποζημίωσης των απαλλοτριωθέντων κτημάτων και τη συμπεριφορά της τελευταίας έναντι των Τσάμηδων. Το Foreign Office, ωστόσο, όπως πληροφορούσε ο Κακλαμάνος, θεωρούσε την επίκληση του άρθρου 11 αστήρικτη, ενώ δεχόταν ότι οι Αλβανοί δεν μπορούσαν να ζητούν ευνοϊκότερους όρους αποζημίωσης από αυτές που δίνονταν γενικώς στους άλλους ιδιοκτήτες. Βασίλειος Κόντης (επιμ.), *Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου και ελληνοαλβανικές σχέσεις, ΙΙΙ (1922-1929)* (Αθήνα: Εστία 1997), έγγραφο 139.

Δυστυχώς, η πρόταση Πολίτη δεν έγινε αποδεκτή· το παράξενο, δε, είναι ότι δεν εντοπίστηκε πουθενά έγγραφο που να κάνει αναφορά σε αυτήν. Η πρακτικότητα και η ευελιξία φαίνεται πως θυσιάστηκαν στο όνομα της «σκληρής» πολιτικής, με το Μιχαλακόπουλο να εξακολουθεί να επισείει τα άμπολλα παραδείγματα, είναι αλήθεια, καταπιεστικής πολιτικής των Αλβανών έναντι του ελληνικού στοιχείου, θεωρώντας ότι η προώθηση της επίλυσης του ζητήματος από την ελληνική πλευρά θα εκλαμβανόταν ως ένδειξη αδυναμίας. Τελικά, δηλαδή, κρίθηκε προτιμότερο όχι μόνο να μη λυθεί το ζήτημα, το οποίο αφέρθηκε να πυορροεί, δυναμιτίζοντας ουσιαστικά τις ελληνο-αλβανικές σχέσεις, αλλά και να μεταβληθεί η βάση συζήτησής του, μιας και η ελληνική πλευρά έφτασε τελικά να παραδεχτεί μονομερώς ότι το σύνολο των προς αποζημίωση αλβανικών κτημάτων δεν ήταν 500.000 –που ισχυρίζονταν οι Αλβανοί¹⁷– αλλά 1.887.725 στρέμματα.

Θα ήταν, ασφαλώς, ανέφικτο να γνωρίζουμε πώς θα είχαν διαμορφωθεί οι ελληνο-αλβανικές σχέσεις, εάν είχε γίνει αποδεκτή η πρόταση Πολίτη, δεδομένου ότι η Αλβανία είχε αρχίσει ήδη να μεταμορφώνεται σε ιταλικό προτεκτοράτο.¹⁸ Λαμβανομένης υπόψη, όμως, της παρατηρούμενης βελτίωσης των ελληνο-αλβανικών σχέσεων και της θετικής αρθρογραφίας ολόκληρου του αλβανικού Τύπου, επ' ευκαιρία της κατάθεσης εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης νομοσχεδίου (Ιούνιος 1930) με το οποίο τροποποιούνταν επί το ευνοϊκότερον η καταβαλλόμενη αποζημίωση για τα αλβανικά κτήματα,¹⁹ θα ήταν σίγουρα δυνατό να εκτιμηθεί το μέγεθος της θετικής δυναμικής που θα προσέδιδε στις σχέσεις των δύο χωρών η έγκαιρη επίλυση του προβλήματος αυτού.

¹⁷ Οι Αλβανοί εξακολουθούσαν να επιμένουν στο νούμερο αυτό ακόμη κι όταν η ελληνική πλευρά ήταν θορυβημένη από τους υπολογισμούς που διπλασίαζαν το μέγεθός τους. Ο Αλβανός πρεσβευτής στην Αθήνα Stavro Stavri, λοιπόν, έλεγε στον Μιχαλακόπουλο ότι τα αλβανικά κτήματα ήταν 500.000 και όχι 1.000.000 στρέμματα που τα υπολόγιζε το Υπουργείο Γεωργίας. Μιχαλόπουλος, *Σχέσεις*, 105 σημ. 98.

¹⁸ ΑΥΕ, 1927, 28.6, Έκθεση Νίσκου (Γραμματέας και ύστερα πρόξενος στα Τίρανα), Τίρανα, 17-2-1927.

¹⁹ ΑΥΕ, 1930, Α/4/Ι, 8793/1064, Λ. Μελάς προς ΥΠΕΞ, Τίρανα, 10-7-1930.

Ο Μιχαλακόπουλος, ωστόσο, ήδη από τις αρχές του 1928, απαντώντας σε δύο συνεχόμενα έγγραφα του επιτετραμμένου (και αναπληρωτή πρεσβευτού²⁰) Ι. Κοκοτάκη, με τα οποία ο τελευταίος γνωστοποιούσε ότι η αλβανική κυβέρνηση είχε αποφασίσει²¹ να στείλει αποστολή στην Αθήνα για διαπραγματεύσεις, με σκοπό το φιλικό διακανονισμό του ζητήματος των απαλλοτριωθέντων αλβανικών κτημάτων,²² απέρριψε το ενδεχόμενο συζήτησης με την εν λόγω αποστολή, εφόσον το αντικείμενό της θα ήταν περί απαλλοτριώσεων, επιμένοντας ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν ήταν διατεθειμένη να αναγνωρίσει στους Αλβανούς περισσότερα δικαιώματα από αυτά που απολάμβαναν οι Έλληνες υπήκοοι.²³ Την επομένη δε, σε τηλεγράφημά του προς τον Κοκοτάκη, ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών, επανερχόμενος στο εν λόγω ζήτημα, υπογράμμισε ότι θα έπρεπε να τονιστεί στο αλβανικό Υπουργείο Εξωτερικών πως η Ελλάδα δεν αρνούνταν την έλευση της αντιπροσωπείας, απλώς απέβλεπε στο να αποσοβηθεί οποιοσδήποτε αρνητικός αντίκτυπος στην κοινή γνώμη. Γι' αυτό, σημείωνε, εάν ήταν να έρθει, καλό θα ήταν να μη της δινόταν επίσημος χαρακτήρας· θα μπορούσε να έρθει με ένα πρόσχημα· επισήμαινε, ωστόσο, στον Κοκοτάκη ότι η ελληνική κυβέρνηση προτιμούσε να μην πραγματοποιηθεί η επίσκεψη²⁴.

Πράγματι, εφόσον ο Έλληνας επιτετραμμένος είχε μεταφέρει τις απόψεις του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, η αλβανική κυβέρνηση αποφάσισε να μη στείλει τελικά την επιτροπή, αλλά να επέδιδε εντός της εβδομάδας νέες προτάσεις επί του ζητήματος των αλβανικών κτημάτων, ωθούμενη σε αυτή την απόφαση και από τον Ιταλό πρεσβευτή Ugo Sola ο οποίος πρότεινε στον Ζώγου²⁵ (Ahmet Zoghu) να

²⁰ Από τις αρχές καλοκαιριού 1927, που αποχώρησε ο πρεσβευτής Κασαμπέλης, έως την 26^η Νοεμβρίου 1928, που επέδωσε στον βασιλιά Ζώγου τα διαπιστευτήριά του ο Λ. Μελάς.

²¹ Η Μαντά, *ό.π.*, 63 αναφέρει ότι, σύμφωνα με τα ιταλικά αρχεία, η πρόταση για έλευση αλβανικής αντιπροσωπείας στην Ελλάδα είχε γίνει από τον Κοκοτάκη, την οποία ασφαλώς υιοθέτησαν αμέσως οι Αλβανοί· την χαρακτηρίζει, μάλιστα, ως «γκάφα».

²² ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 1, 77/4-132/9, Κοκοτάκης προς ΥΠΕΞ, Τίρανα, 3/4-1-1928.

²³ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 1, 77/4, 3-1-1928.

²⁴ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 1, 132, 5-1-1928.

²⁵ Αφού ανέτρεψε τον Φαν Νόλι (Fan Noli), με κίνημα την παραμονή Χριστουγέννων 1924, ανέλαβε την εξουσία. Στις 21 Ιανουαρίου 1925 ανακηρύχθηκε η Δημοκρατία στην Αλβανία και ο Ζώγου εκλέχτηκε παμψηφεί πρόεδρος Δημοκρατίας στις 31 Ια-

μη στείλει την επιτροπή, αλλά να απευθύνει διακοίνωση με περισσότερο συγκεκριμένες προτάσεις.²⁶ Ο Κοκοτάκης, ωστόσο, τόνισε στον Sola ότι θα ήταν σκόπιμο να αναβληθεί για κάποιο χρόνο ακόμη και η υποβολή νέων προτάσεων, στο οποίο ο τελευταίος φάνηκε να συναινεί, υποσχόμενος να ενεργήσει έτσι ώστε «να κερδίσει χρόνο». Πέραν του γεγονότος δε ότι η εκ νέου ένταση επί του ζητήματος των κτημάτων οφειλόταν, κατά τον Κοκοτάκη, στην επιπολαιότητα που επέδειξε ο Αλβανός υπουργός Εξωτερικών Pias Vrigoni,²⁷ επισήμαινε στον Μιχαλακόπουλο ότι, παράλληλα με το θέμα των αποζημιώσεων, αιτία έντασης αποτελούσε η παράνομη κατάληψη αλβανικών κτημάτων μη απαλλοτριωθέντων, των οποίων η επιστροφή στους δικαιούχους αναβαλλόταν από χρόνο σε χρόνο, αν και στο μεταξύ είχαν εκδοθεί αποφάσεις της οικείας επιτροπής με τις οποίες αναγνωριζόταν το άδικο της κατάληψης και διατασσόταν η επιστροφή τους. Τις αποφάσεις, μάλιστα, αυτές επικύρωσε το Υπουργείο Γεωργίας, οι οποίες ωστόσο παρέμεναν ανεκτέλεστες. Τόνιζε πως δεν επρόκειτο περί τσιφλικιών, τα οποία κρίθηκαν απαλλοτριωτέα, αλλά περί οικιών και καταστημάτων μέσα σε πόλεις και αγρούς, που η κυριότητα αναγνωρίστηκε πως ανήκε σε Αλβανούς υπηκόους και η κατακράτησή τους αποτελούσε αληθινή ληστεία εκ μέρους του κράτους. Το εξοργιστικότερο, μάλιστα, ήταν ότι το Υπουργείο Γεωργίας δεν παρουσίαζε σοβαρούς λόγους στην άρνησή του να τα επιστρέψει. Προβληματιζόμενος για τα αίτια της τηρούμενης από την ελληνική πλευρά στάσης, δήλωνε ότι θα μπορούσε να τη δεχτεί εάν αποτελούσε πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης, όχι όμως αν προ-

νουαρίου 1925. ΑΥΕ, 1925, Γ/62/4, 966/114-1431/151, Πανουριάς προς ΥΠΕΞ, Δυρράχιο, 22-1/31-1-1925. Στις 25 Αυγούστου 1928, ωστόσο, κατήγγησε τη Δημοκρατία και την 1^η Σεπτεμβρίου αυτοανακηρύχθηκε βασιλιάς της Αλβανίας ως Ζώγου Α'.

²⁶ Ούτε και η ιταλική πλευρά φαινόταν να συμφωνεί με την άμεση αποστολή αντιπροσωπείας προτού ωρίμαζαν οι συνθήκες στη σύγκληση των απόψεων που απείχαν τόσο μεταξύ τους. Μαντά, *ό.π.*, 63.

²⁷ Σημείωνε ο Κοκοτάκης ότι ο Vrigoni, επιστρέφοντας τον Αύγουστο 1927 από τη Γενεύη και θέλοντας να παίξει ρόλο σοβαρής διπλωματικής προσωπικότητας με τη μεσολάβηση της οποίας θα λύνονταν όλα τα εκκρεμή ζητήματα διά μαγείας, διέδωσε και δήλωσε και στη Βουλή ότι το ζήτημα των περιουσιών επρόκειτο να λυθεί, εφόσον είχε επιτευχθεί η συγκατάθεση του Μιχαλακόπουλου, έτσι ώστε να ικανοποιηθούν οι δίκαιες απαιτήσεις των Αλβανών δικαιούχων. Κόντης, *Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου III*, έγγραφο 133.

έκυπτε από στενή και περιορισμένη αντίληψη ορισμένων κρατικών οργάνων· πρότεινε δε το σκόπιμο της σοβαρότερης εξέτασης του ζητήματος, προτού να έχει σοβαρό αντίκτυπο στις σχέσεις της χώρας με την Αλβανία. Το ίδιο, άλλωστε, τόνιζε και για εκείνο της αποζημίωσης των κτημάτων υπογραμμίζοντας ότι η παράταση της εκκρεμότητας αυτής αποτελούσε διαρκή κίνδυνο, γεννήτορα φανατικών εχθρών και εμπόδιο στην ομαλοποίηση των σχέσεων με τη γειτονική χώρα.²⁸

Ότι το ζήτημα απασχολούσε έντονα τους Αλβανούς φάνηκε και από το γεγονός ότι, παρά την εκφρασθείσα θέση της ελληνικής κυβέρνησης, αποφασίστηκε τελικά να υπάρξει ανεπίσημη επαφή με το Μιχαλακόπουλο, μήπως και επιτυγχανόταν έστω και μια ελάχιστη αποδεκτή λύση. Ο Γ. Γραμματέας του αλβανικού Υπουργείου Εξωτερικών Djafer Villa αναχώρησε δήθεν για την επιθεώρηση των αλβανικών προξενείων στην Ελλάδα, κάνοντας χρήση μηνιαίας άδειας για την Κωνσταντινούπολη· για τον ίδιο σκοπό αναχώρησε και ο πρώην γεροϋσιαστής Milto Titulani, για επιθεώρηση δηλαδή του αλβανικού προξενείου της Κέρκυρας. Και οι δύο θα προσπαθούσαν, όλως ανεπισημως, να έρθουν σε επαφή με το Μιχαλακόπουλο επιδιώκοντας, σύμφωνα με τις προφορικές οδηγίες του Ζώγου, να οδηγηθούν σε οποιαδήποτε λύση που θα τους παρείχε, έστω και ελάχιστη, ικανοποίηση. Ταυτοχρόνως, ο Αλβανός πρόεδρος, ύστερα από παρέμβαση σ' αυτόν των μπέηδων που απογοητεύτηκαν, μετά τις ψευδείς υποσχέσεις του Vrioni, αποφάσισε να αναθέσει το ζήτημα στο νέο Αλβανό πρεσβευτή στην Αθήνα Stavro Stavri.²⁹ Οι συζητήσεις, ωστόσο, απέβησαν άκαρπες, με την ελληνική πλευρά να εξηγεί στους Αλβανούς απεσταλμένους για ποιο λόγο δεν θα ήταν δυνατό να εξομοιωθούν με τους Βρετανούς ή Ιταλούς υπηκόους, διατρανώνοντας συνάμα την αμετακίνητη απόφασή της να μην παρεκκλίνει ποσώς των αρχών του αγροτικού νόμου.³⁰ Η αλβανική αποστολή ήταν απογοητευμένη ως προς την προοπτική εξεύρεσης λύσης, αν και περίμενε την απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης στα υποβληθέντα υπομνήματά της. Ήταν, ωστόσο, απογοητευμένη και από τη στάση της ιταλικής πρεσβείας, της οποίας τη βοήθεια είχε ζητήσει για επίτευξη ευνοϊκής λύσης. Ο Ιταλός πρεσβευτής, όμως, στην Αθήνα

²⁸ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 1, 207/13, Κοκοτάκης προς Μιχαλακόπουλο, 6-1-1928.

²⁹ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 1, 1430/97, Κοκοτάκης προς ΥΠΕΞ, Τίρανα, 20-1-1928.

³⁰ ΑΥΕ, 1927, 94.2, Σημείωμα Ι. Πολίτη, 14-4-1928.

Mario Arlotta αρνήθηκε και μάλιστα οι Αλβανοί αντιπρόσωποι αποκόμισαν την εντύπωση ότι είχαν προηγηθεί σχετικές συνεννοήσεις Ελλάδας–Ιταλίας.³¹

Δεν ήταν, λοιπόν, καθόλου παράξενο που ξεκίνησε μια βίαιη επίθεση του αλβανικού Τύπου κατά της ελληνικής κυβέρνησης για ανειλικρίνεια ως προς τη μη ανταλλαγή των επικυρώσεων των υπογραφέων συμβάσεων, καταπίεση σε βάρος των Τσάμηδων,³² ώστε να αναγκαστούν να εκπατριστούν, και έντονη κατηγορία για απίθανη κωλυσιεργία στο ζήτημα της αποζημίωσης των απαλλοτριωθέντων αλβανικών κτημάτων.³³ Δεν ήταν, όμως, μόνον ο Τύπος που ήταν αγανακτισμένος από την παρελκυστική τακτική της ελληνικής κυβέρνησης και έφτανε στην ακρότητα να ζητά, μονίμως πλέον,³⁴ αντίποινα επί των ελληνικών πληθυσμών³⁵ ο σκληρότερος πυρήνας των Αλβανών εθνικιστών ιδιοκτητών απαλλοτριωθέντων κτημάτων στην Ελλάδα πρότεινε να γίνει διάβημα στην αλβανική κυβέρνηση, για να εφαρμοστούν αντίποινα στους ελληνόφωνους της Αλβανίας για την καταπίεση που υφίστανται οι Τσάμηδες στην Ελλάδα, ενώ πρότεινε ακόμη και να εξαφθεί

³¹ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 1, 2727/290, Κοκοτάκης προς ΥΠΕΞ, Τίρανα, 29-2-1928.

³² Dimitris Michalopoulos, “The Moslems of Chamuria and the Exchange of Populations between Greece and Turkey,” *Balkan Studies* 27, no. 2 (1986): 303-313, 311.

³³ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 1, 2974/321, Κοκοτάκης προς ΥΠΕΞ, Τίρανα, 3-3-1928, όπου συνημμένως άρθρα της *Gazeta e Korçës* της 28^{ης} Φεβρουαρίου και της *Telegraf* των Τιράνων της 3^{ης} Μαρτίου· ΑΥΕ, 1928, 20.1, 3614/87, Τσορμπατζής προς ΥΠΕΞ, Κορυτσά, 16-3-1928, όπου συνημμένως άρθρο της *Gazeta e Korçës* της 10^{ης} Μαρτίου.

³⁴ Το άρθρο της *Gazeta e Korçës* της 1^{ης} Αυγούστου με τίτλο «Τα δεινοπαθήματα των Αλβανών εν Ελλάδι και τα μέτρα της αμοιβαιότητας άτινα δέον να λάβωμεν» απηχούσε τη στάση του αλβανικού Τύπου που διακήρυττε την αναγκαιότητα της ανάληψης αντιποίνων για όσα υπέφεραν οι Αλβανοί στην Ελλάδα. ΑΥΕ, 1929, (Α΄ 1928-1929) Α/4, 9158/484, Αθανάσιος Ν. Χαλκιάπουλος (Γεν. Πρόξενος) προς ΥΠΕΞ, Κορυτσά, 10-8-1929.

³⁵ Σε άρθρο της εφημερίδας των Τιράνων “Kombi” της 30^{ης} Ιουνίου 1928 προτεινόταν, εφόσον υπήρξαν μάταιοι οι κόποι να συνεννοηθούν με τέτοια κυβέρνηση (την ελληνική δηλαδή), να προέβαιναν στην υλοποίηση του νόμου «οδόντα αντί οδόντος» ή, όπως εφαρμοζόταν στο Διεθνές Δίκαιο, αντίποινα. Στον *Skekulli i Ri* του Δυρραχίου της 5^{ης} Αυγούστου 1928, με μεγάλη δόση αυταρέσκειας και εθελοτυφλίας, δηλωνόταν το λάθος τους να μην έχουν γίνει ακόμα βαλκανικοί όπως οι γείτονές τους, εξακολουθώντας να φέρονται με ευγένεια και ιπποσύνη τιμώντας την υπογραφή τους, διαπιστώνοντας ταυτόχρονα ότι το μεγαλύτερο αίτιο των δεινοπαθημάτων τους ήταν η ευγενική ακριβώς συμπεριφορά τους, την οποία οι γείτονές τους εξαλάμβαναν ως αδυναμία. ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 2.

η αιγυπτιακή μουσουλμανική κοινή γνώμη ώστε να ασκηθεί πίεση στους εκεί 200.000 Έλληνες.³⁶

Ούτως εχόντων των πραγμάτων, η αλβανική κυβέρνηση αποφάσισε να προσφύγει στην ΚτΕ –όπως αναφέρθηκε προηγουμένως– ελπίζοντας να δικαιωθεί, σε βάρος της Ελλάδας, ως προς τις απαιτήσεις της για την αποζημίωση των κτημάτων και τις κατηγορίες της περί απαράδεκτης συμπεριφοράς της τελευταίας έναντι των Τσάμηδων. Στην προσπάθειά της αυτή είχε να περιμένει την ιταλική συνδρομή, η οποία ήταν ήδη υπεσχημένη, αν και έπρεπε να παρασχεθεί έμμεσα και διακριτικά, μιας και οι ελληνοϊταλικές συνομιλίες για την υπογραφή συμφώνου φιλίας βρίσκονταν σε εξέλιξη, ενώ ταυτοχρόνως η Ιταλία ήθελε να προωθήσει την ιδέα της για υπογραφή τριμερούς συμφώνου με την Ελλάδα και την Τουρκία.³⁷ Οι μουσσολίνειες διαβεβαιώσεις ότι δεν είχε ενθαρρύνει την αλβανική προσφυγή λίγο έπειθαν την ελληνική κυβέρνηση, όταν μάλιστα ο Vrióni έλεγε στον Έλληνα επιτετραμμένο ότι, κατόπιν προτροπής του Ζώγου, θα συναντούσε τον Mussolini, καθ' οδόν προς Γενεύη, ώστε, αν περνούσε από τη Ρώμη και ο Μιχαλακόπουλος, να ήταν ευκατάρτια μια φιλική μεσολάβηση του Ιταλού πρωθυπουργού.³⁸ Τελικά, παρά τις ιταλικές προσπάθειες να μη φτάσει το ζήτημα στο Συμβούλιο της ΚτΕ, αλλά να βρεθεί μια αμοιβαία αποδεκτή λύση, γιατί στην αντίθετη περίπτωση, βάσει του ιταλοαλβανικού Συμφώνου Φιλίας και Συνεργασίας, ο Ιταλός αντιπρόσωπος θα έπρεπε να υποστηρίξει την αλβανική προσφυγή ερχόμενος σε αντίθεση με τον Έλληνα συνάδελφό του, το αλβανικό αίτημα ενεγράφη στην ημερήσια διάταξη και συζητήθηκε στην 50^η σύνοδο του Συμβουλίου, στις αρχές Ιουνίου 1928.

Ως προς τις αιτιάσεις περί Τσάμηδων, το Συμβούλιο απεφάνθη πως η μεταχείρισή τους δεν αποτελούσε αρμοδιότητά του, μη αποδεχόμενο

³⁶ Την πληροφορία αυτή την πήρε ο Κοκοτάκης από τον Αλή Κόκα, έναν από τους συμμετέχοντες στην πρώτη μυστική συνεδρίαση των Αλβανών εθνικιστών ιδιοκτητών απαλλοτριωθέντων κτημάτων στην Ελλάδα, όπου και συζητήθηκε η παραπάνω πρόταση την οποία υπέβαλε ο Mehdi Frashëri. Σχετικά, πάντως, με την εισήγηση περί υποκίνησης των Αιγυπτίων μουσουλμάνων, δεν συμφώνησε ο Χαφής Τζεμάλ, μέλος της διοικητικής επιτροπής που σχημάτισαν οι συμμετέχοντες. ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 1, 436, Κοκοτάκης προς Μιχαλακόπουλο, Τίρανα, 23-3-1928.

³⁷ Μαντά, *ό.π.*, 65· Κώστας Καραμανλής, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις, 1928-1932* (Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1986), 39-40.

³⁸ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 1, 4929/581, Κοκοτάκης προς ΥΠΕΞ, Τίρανα, 26-4-1928.

ουσιαστικά τα αλβανικά επιχειρήματα και δικαιώνοντας την ελληνική θέση που παρουσίαζε την προσφυγή της Αλβανίας ως κατάφωρη ανάμιξη στα εσωτερικά της Ελλάδας, καθώς προσπαθούσε να εμφανιστεί ως προστάτιδα των Τσάμηδων.³⁹ Θα ήταν δύσκολο, άλλωστε, να είχε υπάρξει διαφορετική εξέλιξη, εφόσον η Βρετανία δεχόταν πως οι αλβανικές αιτιάσεις ήταν αβάσιμες και φανταστικές, θεωρώντας μάλιστα πως αυτό το γνώριζαν και οι ίδιοι οι Αλβανοί, αλλά προσπαθούσαν με αυτόν τον τρόπο να ενεργοποιήσουν ένα αποτελεσματικό μέσο πίεσης επί της Ελλάδας.⁴⁰ Υπό την έννοια αυτή, η βρετανική πρεσβεία τόσο στην Αλβανία όσο και στην Αθήνα, είχε υποστηρίξει, από νωρίς ήδη με αναφορές της στο Foreign Office, ότι θεωρούσε πως τα παράπονα των Αλβανών ήταν αβάσιμα, με την επιφύλαξη ότι ενδεχομένως να γίνονταν κάποιες παραβάσεις ή υπερβάσεις από κατώτερα διοικητικά όργανα.⁴¹ το ίδιο, άλλωστε, υποστήριζε και ως προς τις αλβανικές αιτιάσεις για διακρίσεις και κακομεταχείριση των Τσάμηδων στον Ελληνικό στρατό.⁴²

Ως προς το ζήτημα της αποζημίωσης των απαλλοτριωμένων κτημάτων η ελληνική πλευρά, εκπροσωπούμενη από τον πρεσβευτή στο Παρίσι Ν. Πολίτη, αντέκρουσε την αλβανική θέση που έκανε λόγο για δι-

³⁹ Μαντά, *ό.π.*, 67· Michalopoulos, “The Moslems of Chamuria,” 311.

⁴⁰ Καραμανλής, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος*, 149.

⁴¹ ΑΥΕ, 1924, Α/5₃, 4740/622, Πανουριάς προς ΥΠΕΞ, Δυρράχιο, 28 Μαΐου 1924· F.O. 371/13659 [C 1763/1763/19], Ετήσια Αναφορά για το 1928, παράγραφος 62.

⁴² Το Foreign Office σε υπόμνημά του, της 29^{ης} Μαΐου 1928, έγραφε: «Η υποτιθέμενη κακομεταχείριση των Τσάμηδων οπλιτών μοιάζει ολότελα φανταστική. Ποτέ δεν υπήρξαν διακρίσεις στον ελληνικό στρατό κατά ανδρών άλλης φυλής ή θρησκείας. Όλοι οι στρατιώτες έχουν ίση μεταχείριση και το γεγονός αυτό έχει ήδη αναγνωριστεί από τα μέλη των ξένων αποστολών για την αναδιοργάνωση του ελληνικού στρατού». Καραμανλής, *ό.π.*, 149. Αντιθέτως, άρθρο της εφημερίδας *Δημοκρατία* του Αργυρόκαστρου της 16^{ης} Ιουνίου 1928 έγραφε ότι οι Τσάμηδες που υπηρετούσαν στον ελληνικό στρατό (ανέρχονταν σε 1.800) εξακολουθούσαν να εργάζονται σε έργα οδοποιίας στο τάγμα του Φλώρου. Στρατιωτική θητεία γι’ αυτούς ήταν να κάνουν κήπους στα Ιωάννινα και να είναι αγχοφόροι. Αν τολμούσαν να παραπονεθούν, υποβάλλονταν σε ποινή να κόβουν 1.500 οκάδες ξύλα ημερησίως. Πλην του 14μηνου που υπηρετούσαν, υποχρεώνονταν να πληρώνει έκαστος 5.000-8.000 δραχμές για τη διατροφή τους, γιατί το Ταμείο δεν είχε να θρέψει τους Τσάμηδες. επικαλούνταν δε την άποψη του βουλευτή Ιωαννίνων Χρηστοβασίλη, ο οποίος είχε πει ότι «το σφάλμα τους [των Τσάμηδων] είναι ότι προσεύχονται στον Μωάμεθ και όχι στον Χριστό». ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 2.

ευθέτηση επί τη βάσει των συμφωνιών που είχε υπογράψει η Ελλάδα με Βρετανία, Ιταλία και Γαλλία, ακόμη και με προβλεπόμενη μείωση κατά 20% της τιμής που θα δινόταν στους υπηκόους των παραπάνω κρατών.⁴³ Καταδείχτηκε από τον Έλληνα αντιπρόσωπο ότι η κυβέρνηση αδυνατούσε να αποδεχτεί υποχρέωση που δεν επιβαλλόταν σ' αυτήν από τα διεθνή νόμιμα· και σύμφωνα με τα διεθνή νόμιμα δεν παρεχόταν δικαίωμα αποζημίωσης στους αλλοδαπούς, σε περίπτωση απαλλοτρίωσης, ευνοϊκότερο από αυτό που ίσχυε για τους ημεδαπούς.⁴⁴ Χαρακτηριστικά δε, αναφέρθηκε ότι η εμπορική σύμβαση, που είχε τότε προσφάτως υπογραφεί με την Ελβετία, όριζε κατηγορηματικά ότι η ελβετική κυβέρνηση δεν είχε δικαίωμα ευνοϊκότερων όρων για τους υπηκόους της από εκείνους που ίσχυαν για τους Έλληνες υπηκόους.

Τελικά, το Συμβούλιο αποφάσισε να παραπέμψει το ζήτημα σε διμερείς διαπραγματεύσεις δίνοντας, ουσιαστικά, στην Ελλάδα την ευκαιρία να λύσει το πρόβλημα με συμφέροντα γι' αυτήν τρόπο. Το μονόδρομο ως προς την επίλυση του ζητήματος αυτού υπέδειξε ορθώς ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών Austen Chamberlain παρατηρώντας στον Ν. Πολίτη πως, κατά την άποψή του, οι Αλβανοί θα ήταν ευχαριστημένοι αν έπαιρναν κι αυτή την αποζημίωση που τους επιδικαζόταν από τις διατάξεις του αγροτικού νόμου, εφόσον τους δινόταν τρεις μετρητοίς και όχι σε ομολογίες· εξάλλου, οι πληρωμές θα μπορούσαν να γίνουν σε δόσεις, έναντι ρητής υπόσχεσης της Αλβανίας ότι δεν θα αναμιγνυόταν στα εσωτερικά της Ελλάδας και ότι θα ενθάρρυνε τους Τσάμηδες, που θα ήθελαν να φύγουν από την Ελλάδα, να εγκατασταθούν στο έδαφός της.⁴⁵

⁴³ Μαντά, *ό.π.*, 67· Ο Djafer Villa είπε στον Κοκοτάκη ότι ο ισχυρισμός του Ilias Vgioni, στα τέλη Οκτωβρίου 1927, περί πληρωμής της αποζημίωσης των κτημάτων σε χρυσό επί τη βάσει της αξίας τους εκείνη τη χρονική στιγμή είχε γίνει για να δικαιολογηθεί η κυβέρνηση έναντι των πιέσεων που ασκούσαν επάνω της οι μπέηδες· η τελευταία, προσέθετε ο Villa, θα υποχωρούσε στο 30-40% της σύγχρονης αξίας τους. Κόντης, *Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου III*, έγγραφο 171.

⁴⁴ Thanassis Bravos, "Interwar Compulsory Expropriations of British Landed Properties in Greece and Friction in Greek-British Relations," *Modern Greek Studies Yearbook* 30/31 (2014/2015): 224.

⁴⁵ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 1, 7215/2190, Ν. Πολίτης προς Μιχαλακόπουλο, Παρίσι, 12-6-1928.

Ήταν φανερό πως η προσφυγή της Αλβανίας στην ΚτΕ είχε καταλήξει σε ήττα της. Παρά το γεγονός ότι ο Τύπος της χώρας την παρουσίασε σαν θρίαμβο,⁴⁶ «κεκλεισμένων των θυρών» ομολογούνταν η αποτυχία. Ιδιαίτερα στους Frashëri και Villa, που ήταν οι κύριοι υποκινητές της προσφυγής στην ΚτΕ, ήταν καταφανή τα δείγματα της ψυχρολουσίας που υπέστησαν· αναγνώριζαν εκ των υστέρων ότι η ενέργεια αυτή ήταν σπασμωδική, ενώ ο Κοκοτάκης δεν παρέλειψε να τονίσει στον Villa ότι ήταν και ήκιστα διπλωματική υπενθυμίζοντάς του ότι, όταν γύρισε από την Αθήνα, στα τέλη Ιανουαρίου, είχε θέσει το ζήτημα κατά τρόπο προπετή και ήκιστα πολιτικό απειλώντας ότι «εάν δεν μας απαντήσετε εντός δύο μηνών, θα απευθυνθούμε στη Γενεύη»⁴⁷.

Ο Έλληνας επιτετραμμένος, πάντως, υπογράμμιζε πως και οι δύο φαίνονταν ότι προσπαθούσαν να βρουν τρόπο άμεσης επανάληψης των διαπραγματεύσεων. Η συγκυρία ήταν ευνοϊκή. Ήταν ευκαιρία, όπως έγραφε σε σημείωμά του ο Ι. Πολίτης,

«να διευθετηθή το εν λόγω ζήτημα, εμφανιζομένη έτσι η Ελλάς ότι είχε ένα πλήρες πρόγραμμα πολιτικής έναντι της Αλβανίας. Διαφορετικά, αν αφήναμε την παρούσα ευνοϊκή συγκυρία μετά την ήττα της εις την ΚτΕ, δίχως να εκδηλώσωμεν συμβιβαστικά μέτρα, πάντα εντός του πλαισίου της αγροτικής μας νομοθεσίας, θα εκινδυνεύομεν να μεταστρέψωμεν καθ' ημών τας ευμενείς διαθέσεις της διεθνούς κοινότητος. Θα μπορούσε, λοιπόν, να εξετάσωμεν το ζήτημα της αποζημιώσεως, εντός των ορίων του αγροτικού νόμου, αλλά εις τρόπον ώστε να τους απήλλασσε από την μακρά σχετικήν

⁴⁶ Η *Telegraf* των Τιράνων της 20^{ης} Ιουνίου 1928 αποτελούσε χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο παρουσίασε ο αλβανικός Τύπος τη συζήτηση των αλβανικών ζητημάτων στην ΚτΕ. Έκανε λόγο για νίκη, μιας και η ΚτΕ είχε απορρίψει (!) τους ισχυρισμούς του Έλληνα αντιπροσώπου· επισήμαινε ταυτοχρόνως πόσο μεγάλη σημασία έδωσε το Συμβούλιο στα ζητήματα της Αλβανίας, δεδομένου ότι σχημάτισε ειδική επιτροπή για την εξέτασή τους αποτελούμενη από προσωπικότητες όπως τον Austen Chamberlain, τον Πολωνό υπουργό Εξωτερικών Zalesko και τον Ιάπωνα πρεσβευτή στο Παρίσι Adatsi και ότι το Συμβούλιο αποφάσισε να δοθεί εντολή στον ειδικό διευθυντή των μειονοτήτων να κάνει ανακρίσεις επί του ζητήματος των Τσάμηδων. ΑΥΕ, 1927, 94.2.

⁴⁷ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 1, 7374/809, Κοκοτάκης προς Μιχαλακόπουλο, Τίρανα, 19-6-1928.

διαδικασίαν με μία συνολική και κατά προσέγγισιν εκτίμησιν, της οποίας το ποσό θα καταβαλλόταν απευθείας εις την αλβανικήν κυβέρνησιν σε μία ή περισσοτέρας ετησίας δόσεις, και από εκεί θα ανελάμβανε η αλβανική κυβέρνησις να τα διανείμη εις τους ενδιαφερομένους υπηκόους της»⁴⁸.

Ο διευθυντής της Πολιτικής Διεύθυνσης επανερχόταν στην αρχική του πρόταση τονίζοντας ότι ήταν ευκαιρία να λυθεί το ζήτημα τότε που οι Αλβανοί ήταν απογοητευμένοι. Η στιγμή ήταν μοναδική. Η πίεση που μπορούσε να ασκηθεί επάνω τους ήταν μεγάλη. Προς την κατεύθυνση αυτήν, άλλωστε, είχε κινηθεί και ο Κοκοτάκης ο οποίος, σε συνομιλία του με τους Frashëri και Villa, είχε μεγεθύνει τη διαφορά μεταξύ της ελληνικής και αλβανικής εκτίμησης, καταδεικνύοντας ότι η απόσταση μεταξύ 500.000 στρεμμάτων που ήταν ο αλβανικός ισχυρισμός με τα 150.000 που ήταν ο αντίστοιχος ελληνικός⁴⁹ καθιστούσε σχεδόν αδύνατη τη γεφύρωσή της.⁵⁰

Ήταν η στιγμή που ο Vriopí, εξοργισμένος, μίλησε καθαρά για αντίποινα μπροστά στον Έλληνα επιτετραμμένο για να ανακρούσει πρύμνα, όταν του αποδείχθηκε από τον τελευταίο ότι σε καμιά περίπτωση δεν δικαιολογούνταν αντίποινα, για να παραδεχθεί τελικά ότι δεν ζητούσαν να λάβουν το σύνολο της πραγματικής αξίας και να ζητήσει σχεδόν εκλιπαρώντας:

«Δώστε μας ό,τι θέλετε, ορίσατε υμείς οιοδήποτε ποσόν και θα το δεχτούμε. Δώστε μας κάτι, έστω και ελάχιστον, αλλά όχι ομολογίες και αυτές πληρωτέες εντός 30 ετών! Δώστε μας έστω το υπό του αγροτικού νόμου οριζόμενον ποσόν, αλλά δώστε τό μας εις χρήμα και αμέσως ή έστω εις ετησίας

⁴⁸ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 2, δίχως αριθμό πρωτοκόλλου, Σημείωμα Ι. Πολίτη, Αθήνα, 9-8-1928.

⁴⁹ Η Κεντρική Υπηρεσία –προφανώς για να πιέσει ακόμη περισσότερο την αλβανική πλευρά– είχε ενημερώσει, το Μάιο, τον Κοκοτάκη πως ο υπολογισμός της συνολικής έκτασης των αλβανικών κτημάτων δεν υπερέβαινε τα 250.000 στρέμματα, του πρότεινε εντούτοις στην πρώτη συνάντησή του με τον Vriopí να ισχυριστεί πως αυτά μόλις και μετά βίας συμποσούνταν σε 200.000. ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 1, 5720, Υπουργείο Εξωτερικών προς πρεσβεία, Αθήνα, 18-5-1928.

⁵⁰ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 1, 7374/809, Κοκοτάκης προς Μιχαλακόπουλο, Τίρανα, 19-6-1928.

δόσεις. Δεν ζητούμε δισεκατομμύρια. Δώστε μας 500, 300 ή έστω 200. Επαφίεμαι εις την δικαίαν κρίσιν του κ. Βενιζέλου. Ας κρίνει αυτός και ας ορίσει το ποσόν και υπόσχομαι να το δεχτώ αμέσως. Ας οριστεί το ελάχιστο δυνατό όριο και ας καταβληθεί εις ορισμένας ετησίας δόσεις. Είμαστε διατεθειμένοι να κάμωμεν οιαδήποτε υποχώρησιν και θυσίαν».⁵¹

Η αλβανική πλευρά, λοιπόν, είχε θέσει αφ' εαυτής τα όρια των διεκδικήσεών της: αποδοχή κατάργησης του άρθρου 3 της 4^{ης} σύμβασης και συγκατάθεση εφαρμογής του αγροτικού νόμου με 200 εκατομμύρια δραχμές ως ελάχιστη αποζημίωση· το γεγονός δε ότι βρισκόνταν στην κατοχή του Υπουργείου Εξωτερικών τα αντίγραφα των φακέλων που είχαν οι Αλβανοί για το σύνολο των διεκδικήσεών τους ως προς τα κτήματα,⁵² καθιστούσε ευχερέστερη την εκτίμηση της πρότασης για κατά προσέγγιση ορισμό της συνολικής αποζημίωσης. Η ελληνική κυβέρνηση, ωστόσο, παρά την ευνοϊκή συγκυρία, δεν προχώρησε στην κατά τον τρόπο αυτό επίλυση του ζητήματος, επιλέγοντας τον ακανθώδη δρόμο των ατέρμονων διαπραγματεύσεων, που ήταν όμως σχεδόν βέβαιο, όπως προέβλεψε ο Κοκοτάκης, να οδηγήσει στο κλείσιμο των ελληνικών σχολείων και στη λήψη, ενδεχομένως ύστερα από ιταλική εισήγηση, εξοντωτικών μέτρων κατά των ομογενών.⁵³

Ο Καραμανλής⁵⁴ επιχειρώντας να ερμηνεύσει την απόφαση της κυβέρνησης Βενιζέλου να μην προχωρήσει σε εκκαθάριση του εκκρεμούς

⁵¹ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 2, 8262/898, Κοκοτάκης προς Αλέξανδρο Καραπάνο (Υπουργός Εξωτερικών), Τίρανα, 10-7-1928.

⁵² Ο Κοκοτάκης, ζήτησε και πήρε τον λεπτομερή κατάλογο των αλβανικής υπηκοότητας κτηματιών και την έκταση των κτημάτων τού καθενός, θεωρητικά για να ικανοποιήσει την προσωπική του περιέργεια για το πώς ήταν δυνατό να υπάρχει τόσο μεγάλη απόκλιση στις εκτιμήσεις της αλβανικής και ελληνικής πλευράς. Στην πράξη, όμως, ενεργούσε με εντολή του Υπουργείου Εξωτερικών, που δόθηκε τον Μάιο 1928, προκειμένου το τελευταίο να σχηματίσει αντικειμενική εικόνα των αλβανικών διεκδικήσεων, δίχως ωστόσο να ζητήσει τα στοιχεία αυτά επισήμως και φανεί ότι η ελληνική κυβέρνηση ερχόταν σε συζήτηση του ζητήματος λόγω της προσφυγή της Αλβανίας στην ΚτΕ. ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 1, 5720, Υπουργείο Εξωτερικών προς πρεσβεία, Αθήνα, 18-5-1928· ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 1, 7374/809, Κοκοτάκης προς Μιχαλακόπουλο, Τίρανα, 19-6-1928.

⁵³ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 2, 8262/898, Κοκοτάκης προς Αλέξανδρο Καραπάνο, Τίρανα, 10-7-1928.

⁵⁴ Καραμανλής, *ό.π.*, 158-160.

αυτού ελληνο-αλβανικού προβλήματος, αναφέρει ότι η πλήρης ομαλοποίηση των σχέσεων με την Αλβανία θα σημαδευόταν από σημαντικές οικονομικές παραχωρήσεις που, σε συνδυασμό με το ανυποχώρητο της τελευταίας στα ζητήματα που ενδιέφεραν την Ελλάδα, θα σήμαινε υποχώρηση, την οποία δεν ήταν διατεθειμένος να κάνει ο Βενιζέλος, όταν δεν την είχε κάνει στην περίπτωση της Βουλγαρίας, ήταν έτοιμος όμως να την κάνει στην αντίστοιχη της Τουρκίας. Θεωρώντας ότι ο ελληνικός λαός δεν θα το ανεχόταν και έχοντας κερδίσει ό,τι προσδοκούσε από την ελληνο-ιταλική προσέγγιση, δεν ανησυχούσε για τη συμφιλίωση με την Αλβανία, εφόσον μάλιστα κάτι τέτοιο δεν υποσχόταν κανένα ιδιαίτερο κέρδος για την Ελλάδα· απεναντίας, από τη συμφιλίωση θα ωφελούνταν κυρίως η πρώτη. Γι' αυτό ακριβώς ανέμενε μια πιο εύκαμπτη και λιγότερο αλαζονική στάση εκ μέρους των Τιράνων και όχι το αντίθετο εκ μέρους της Αθήνας· και εφόσον κάτι τέτοιο δεν συνέβαινε δεν είχε λόγους να επιδιώξει την εξομάλυνση των ελληνο-αλβανικών σχέσεων.

Αν και η παραπάνω ερμηνεία θα μπορούσε να γίνει εύκολα αντιληπτή όσο και δεκτή ως θέση, θα ήταν δυνατό ωστόσο να αμφισβητηθεί η λογική της βάσης. Πρώτα-πρώτα γιατί θα έπρεπε να εξακολουθεί να υφίσταται ένα ζήτημα που μόνον οχλήσεις δημιουργούσε στην ελληνική εξωτερική πολιτική υποχρεώνοντάς την να παρεμβαίνει πάντα «πυροσβεστικά» στην ένταση που προκαλούνταν σε βάρος του εκεί διαβιούντα ελληνικού πληθυσμού; Από κάποιο σημείο και πέρα ήταν σίγουρο ότι η σχέση οφέλους-ζημίας θα απέβαινε αρνητική για την ελληνική πλευρά με δεδομένο ότι οι ομογενείς βρίσκονταν στο έλεος των Αλβανών.

Αλλά κι αν ακόμη η στάση αυτή αποτελούσε συνειδητή απόφαση επί τη βάση της εκτίμησης κέρδους-απώλειας, τι θα δικαιολογούσε την ανακίνηση του ζητήματος εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης με την επιστολή του υπουργού Εξωτερικών Αλέξανδρου Καραπάνου προς τον Vriioni με την οποία του ζητούσε να του στείλει αντίγραφο με τις 376 αιτήσεις Αλβανών υπηκόων για απαλλοτριωθέντα κτήματα, ώστε να τις εξετάσει η τελευταία κατ' εξαίρεση και προ της κανονικής σειράς;⁵⁵ Περαιτέρω δε, ενώ ο Ζώγου δήλωνε στον Κοκοτάκη «δώστε μας ό,τι

⁵⁵ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 2, 11490, Καραπάνος προς πρεσβεία, 23-10-1928.

θέλετε»⁵⁶, ο Καραπάνος έθετε αυτοβούλως το ζήτημα της αποζημίωσης επί τη βάσει πλέον του 1.887.725 στρεμμάτων για να δικαιολογήσει την καθυστέρηση των ελληνικών αρχών να επιτύχουν τη γρηγορότερη εκκαθάριση του ζητήματος. Σημείωνε, μάλιστα, ότι θα έπρεπε να γίνει αντιληπτό από την αλβανική κυβέρνηση πως το ζήτημα θα έπαιρνε σε μάκρος γιατί, εκτός των άλλων, τα $\frac{3}{4}$ των 243 (από τις 376 αιτήσεις) αφορούσαν πρόσωπα τελείως άγνωστα στις αρμόδιες ελληνικές υπηρεσίες, μιας και κανείς από αυτούς ουδέποτε είχε υποβάλει αίτηση περί απαλλοτρίωσης και εκτίμησης κτημάτων, ούτε είχε υποβάλει αίτηση στο Συμβούλιο Ιθαγένειας. Ήταν σαφές, λοιπόν, κατά τον υπουργό Εξωτερικών, ότι δεν έφταιγε η ελληνική κυβέρνηση αν έπρεπε να ελέγξει όλες αυτές τις περιπτώσεις.⁵⁷

Για να ολοκληρωθεί δε ο κύκλος του παραλόγου της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής επί του προκειμένου, η κυβέρνηση, με νομοσχέδιο που κατέθεσε τον Ιούνιο του 1930, αποφάσισε να τροποποιηθεί επί το ευνοϊκότερο η καταβαλλόμενη αποζημίωση για τα αλβανικά κτήματα, αν και τον Απρίλιο είχε ψηφιστεί από την αλβανική Βουλή ο αγροτικός νόμος που προέβλεπε αναγκαστική απαλλοτρίωση των αγροκτημάτων με πενιχρή αποζημίωση και το ζήτημα των ελληνικών οικοπέδων των Αγίων Σαράντα έμπαινε σε νέα φάση όξυνσης.⁵⁸ Γι' αυτό τα πρωτοδικεία εξεδίκασαν αποφάσεις επί απαλλοτριωθέντων κτημάτων Αλβανών προσδιορίζοντας τιμές ανώτερες από εκείνες που δόθηκαν σε Έλληνες κτηματίες. Ο πρεσβευτής στα Τίρανα Λέων Μελάς έσπευσε να τονίσει σε έγγραφό του προς το Υπουργείο Εξωτερικών πως θεωρούσε ότι η κίνηση αυτή εκ μέρους της κυβέρνησης, πριν από την επίλυση ή τουλάχιστον πριν να μπει στην τελική ευθεία ο διακανονισμός του εκκλησιαστικού και του εκπαιδευτικού, θα έκανε δυσχερέστερη τη διαπραγμάτευση επ' αυτών για την ελληνική πλευρά, δεδομένου ότι η διευθέτηση των κτημάτων ήταν το κυριότερο μέσο να οδηγήσει την αλβανική κυβέρνηση σε ένα λογικό συμβιβασμό. Σημείωνε, βεβαίως, ότι η κατάθεση του σχετικού νομοσχεδίου και η εκδίκαση των απαλλοτριώσεων δεν προδίκαιζε την πληρωμή των αποζημιώσεων πριν από την ικανοποίηση των εύλογων ελληνικών απαιτήσεων, αλλά, περατωμένης

⁵⁶ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 2, 13303/1564, Κοκοτάκης προς Καραπάνο, Τίρανα, 9-11-1928.

⁵⁷ ΑΥΕ, 1927, 94.2, τμήμα 2, 13578, Έκθεση Καραπάνου προς πρεσβεία, Αθήνα, 18-12-1928.

⁵⁸ ΑΥΕ, 1930, Α/4, 606, Π. Πιτινέλης (επιτετραμμένος) προς ΥΠΕΞ, Τίρανα, 18-4-1930.

της διαδικασίας, γινόταν σαφές ότι δεν υπήρχε πλέον κανένα εμπόδιο για την πληρωμή. Άρα, θα μπορούσε η αλβανική κυβέρνηση να κατηγορήσει την Ελλάδα ότι δεν εκπλήρωνε αναγνωρισμένες και εκκαθαρισμένες υποχρεώσεις, μόνο και μόνο για να την εκβιάσει επί άλλων ζητημάτων εσωτερικής, όπως ισχυριζόταν, μορφής, πάντως δε και μειονοτικής, που αφορούσαν, τύποις τουλάχιστον, το Πατριαρχείο και την ίδια.⁵⁹

Ούτως έχοντων των πραγμάτων, λίγο μάλλον έφταιγαν οι Αλβανοί δικαιούχοι, οι οποίοι βλέποντας ότι η τιμή της γης αυξήθηκε λόγω της εφαρμογής του ειρηθέντος νόμου του 1930, άρχισαν να διεκδικούν την αποζημίωση απευθείας από το ελληνικό κράτος και όχι με τη μεσολάβηση της αλβανικής κυβέρνησης, πράγμα που η τελευταία το υιοθέτησε.⁶⁰ Ενώ, λοιπόν, είχε αρχίσει να διαφαίνεται πως τελικά θα επιτυγχανόταν λύση, αυτήν η εξέλιξη περιέπλεξε ακόμη περισσότερο τα πράγματα, υπαιτιότητα ουσιαστικά της ελληνικής κυβέρνησης. Η τελευταία δε, προκειμένου να αποφύγει τον ορατό κίνδυνο προσφυγής των δικαιούχων στο Συμβούλιο της Επικρατείας, όπου και θα δικαιώνονταν αυτοί και θα πληρώνονταν σε χρήμα,⁶¹ υπαναχώρησε στο ζήτημα του τρόπου πληρωμής της αποζημίωσης, αποφασίζοντας μονομερώς την καταβολή της υπό μορφή ομολογιών,⁶² αποδεχόμενη ωστόσο

⁵⁹ ΑΥΕ, 1930, Α/4/Ι, 8790/994, Λ. Μελάς προς Υπουργείο Εξωτερικών, Τίρανα, 27-6-1930.

⁶⁰ Κόντης, *Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου IV (1930-1940)*, έγγραφο 36· Μαντά, *ό.π.*, 75.

⁶¹ Σημείωμα επί του ζητήματος των εν Ελλάδι αλβανικών κτημάτων, Αθήνα 1 Ιουνίου 1933, στο Κόντης, *ό.π.*, έγγραφο 60.

⁶² Σύμφωνα, πάντως, με υπηρεσιακό σημείωμα της Α΄ Πολιτικής Διεύθυνσης (12-11-1931) το συνολικό ποσό που οφειλόταν δεν ήταν καθόλου μεγάλο και διακρινόταν στις εξής κατηγορίες: (1) Μουσουλμάνοι Έλληνες υπήκοοι που συμπεριλαμβάνονταν στον κατάλογο των 243 με αξία κτημάτων 11.642.000 δραχμές, (2) Αλβανοί υπήκοοι με καθαρή αξία κτημάτων 25.000.000 δραχμές, (3) Αλβανοί γαιοκτήμονες, των οποίων τα κτήματα απαλλοτριώθηκαν και δεν συμπεριελήφθησαν στον κατάλογο των 243 και (4) Αλβανοί υπήκοοι ιδιοκτήτες αστικών κτημάτων ή μικρών αγροκτημάτων των οποίων καθυστέρωσε η απόδοση, γιατί στο μεταξύ είχαν θεωρηθεί ανταλλάξιμοι· η αξία κτημάτων της 3^{ης} και 4^{ης} κατηγορίας δεν υπερέβαινε τα 10.000.000 δραχμές. Σύνολο δηλαδή 46.642.000 δραχμές. Κόντης, *ό.π.*, έγγραφο 36.

τελικά την επιθυμία της αλβανικής κυβέρνησης να δοθεί αυτή απευθείας στους δικαιούχους.⁶³ επρόκειτο ουσιαστικά για καταβολή του 25% της ονομαστικής αξίας των κτημάτων, ενώ είχε ήδη παρακρατηθεί το 1/5 της αξίας τους υπέρ του ελληνικού Δημοσίου ως διαδόχου της οθωμανικής αυτοκρατορίας,⁶⁴ πράγμα που σήμαινε ότι, μετά την αφαίρεση αμοιβών και δαπανών (fees and costs), οι Αλβανοί κτηματίες θα εισέπρατταν περί το 15% της αξίας της ιδιοκτησίας τους.⁶⁵

⁶³ Αυτό ανακοίνωσε ο πρεσβευτής Κίμων Κόλλας, όταν επισκέφτηκε τον Αλβανό πρωθυπουργό Pandeli Evangielì (20-12-1931), να παραδοθεί δηλαδή στους δικαιούχους ανάλογος αριθμός ομολογιών, έτσι ώστε να εξομοιώνονταν οι τελευταίοι σε όλα με τους Έλληνες υπηκόους. Κόντης, *ό.π.*, έγγραφο 39.

⁶⁴ Στις «νέες χώρες», από τον Ιανουάριο του 1931, οι Αρχές αξίωναν, βάσει του Οθωμανικού δικαίου –του οποίου κάποιες διατάξεις η ελληνική κυβέρνηση θέλησε να επαναφέρει σε ισχύ, ως διάδοχη πολιτική αρχή της οθωμανικής αυτοκρατορίας–, την κράτηση του 1/5 των απαλλοτριωμένων εκτάσεων χωρίς αποζημίωση. Επί του προκειμένου, η βρετανική πρεσβεία, ύστερα από μελέτη, αναγνώρισε το ορθό της ελληνικής διεκδίκησης υπό τον όρο, όμως, ότι το ίδιο θα συνέβαινε και στις περιπτώσεις των Ελλήνων κτηματιών. Στην περίπτωση, πάντως, των Αλβανών κτηματιών δεν ίσχυσε ό,τι σε εκείνη των υπηκόων της Μ. Βρετανίας, Γαλλίας, Ιταλίας και Βελγίου, δηλαδή η επιφύλαξη για αποζημίωση του παρακρατηθέντος 1/5 για τους τελευταίους, όπως σύστηνε ο Μιχαλακόπουλος, σε υπόμνημά του προς το Υπουργείο Γεωργίας γνωρίζοντάς του «περί του πρακτέου»: «Όσον αφορά το ζήτημα τής υπέρ του Δημοσίου κατακρατήσεως του 1/5, κατά της οποίας διαμαρτυρήθηκαν η βρετανική, γαλλική και ιταλική πρεσβεία, φρονούμεν ότι δέον να ευρέθη τρόπος προσωρινής εξοικονομήσεως του ζητήματος, ίνα μη (...) διάθεση δυσμενώς φίλας Δυνάμεις, μεθ' ων ποικιλοτρόπως συνδεόμεθα. Διά τους ως άνω λόγους, φρονούμεν ότι δέον να καταβάλλεται μεν εις τους υπηκόους της Μ. Βρετανίας, Γαλλίας, Ιταλίας και Βελγίου το τίμημα εξαγοράς ηλαττωμένον κατά το 1/5, αλλά να μην εξαναγκάζονται ούτοι εις ρητήν παραίτησιν από πάσης διεκδικήσεως αποζημιώσεως διά το υπόλοιπον 1/5. Δέον, τουτέστιν, να διατυπούται το συμβόλαιον εξαγοράς κατά τρόπον κατοχυρούντα μεν πλήρως το δικαίωμα ιδιοκτησίας του ελληνικού Δημοσίου, αλλά μη αποκλείοντα την διεκδίκησην συμπληρωματικής αποζημιώσεως του 1/5. Έτσι αίρεται το κώλυμα καταβολής του τιμήματος, το προερχόμενον εκ της αρνήσεως των ενδιαφερομένων όπως υπογράψωσι ρητήν παραίτησιν και παραμένει εκκρεμές το ζήτημα της αποζημιώσεως του 1/5, μέχρι οριστικού διακανονισμού του, μεταξύ ημών και των ενδιαφερομένων κυβερνήσεων». Η ως άνω προταθείσα λύση έγινε δεκτή από τη βρετανική πλευρά, πράγμα που κατέστησε δύσκολο στις άλλες κυβερνήσεις να την απορρίψουν, εφόσον το είχε αποδεχθεί η τελευταία. Μπράβος, *ό.π.*, 418-420.

⁶⁵ F.O. 371/16774 [C 1121/1121/19], Ετήσια Αναφορά για το 1932, παράγραφος 28. Στο Σημείωμα επί του ζητήματος των εν Ελλάδι αλβανικών κτημάτων της 1^{ης} Ιουνίου 1933, γινόταν παραδεκτό ότι οι δικαιούχοι, λόγω των μικρών εκτιμήσεων, της πτώσης της δραχμής και της πτώσης της τιμής των κτηματογράφων, θα λάμβαναν μόλις το

Δεν ήταν, ασφαλώς, καθόλου παράλογο που αυτή η βίαιη εναλλαγή ζεστού–κρύου στην οποία υποβλήθηκαν οι Αλβανοί προκάλεσε τη δικαιολογημένη οργή της κυβέρνησης των Τιράνων που αρνήθηκε στην αρχή να δεχτεί την καταβολή των αποζημιώσεων σε ομολογίες, με συνέπεια να έχουν εκκαθαριστεί πολύ λίγες υποθέσεις μέχρι τα μέσα του 1933⁶⁶.

Οι επιπτώσεις, όμως, της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης στην ελληνική οικονομία έδωσαν στην κυβέρνηση την καλύτερη δικαιολογία για να καταστήσει σαφές στους Αλβανούς ότι αδυνατούσε να καταβάλει τις αποζημιώσεις σε χρήμα, λύση την οποία δεν επρόκειτο να συζητήσει καθόλου. Ούτως εχόντων των πραγμάτων, η αλβανική κυβέρνηση υποχώρησε, τελικά, το 1933, από την αρχική απαίτησή της και δέχτηκε η αποζημίωση να γίνει σε ομολογίες και όχι σε χρήμα.⁶⁷ Άνοιξε έτσι ο δρόμος για την ψήφιση σχετικού νόμου από την ελληνική κυβέρνηση, στις 15 Ιουνίου του 1933, και την επίσπευση της διαδικασίας καταβολής των αποζημιώσεων στους Αλβανούς υπηκόους. Σύμφωνα δε με πληροφορίες της ελληνικής πρεσβείας στα Τίρανα, ως τα μέσα του 1935, είχε ικανοποιηθεί μεγάλος αριθμός αιτήσεων των Αλβανών δικαιούχων· φαινόταν, λοιπόν, ότι ένα από τα πλέον χρονίζοντα ζητήματα των ελληνοαλβανικών σχέσεων όδευε προς οριστική λύση⁶⁸ –αν και οι ελληνικές Αρχές δεν έπαψαν να δημιουργούν προβλήματα στους δικαιούχους ακόμη και μέχρι την έκρηξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου.⁶⁹

Από την προηγηθείσα ανάλυση, η οποία παρακολούθησε την πορεία αντιμετώπισης του εν λόγω ζητήματος από την ελληνική κυβέρνηση, προκύπτει αβίαστα το ερώτημα ως προς το λυσιτελές ή μη του τρόπου επίλυσής του: γιατί η ελληνική κυβέρνηση δεν δέχτηκε να ικανοποιήσει τις αλβανικές αξιώσεις, παρέχοντας τελικά αποζημιώσεις σύμφωνα με το μέσο όρο του ελληνικού αγροτικού νόμου, ενέργεια που θα εκκαθά-

10^ο της περιουσίας που στερήθηκαν. Κόντης, *ό.π.*, έγγραφο 60. Το ποσοστό αποζημίωσης σίγουρα ήταν μικρό, η διεθνής πρακτική ωστόσο τότε είχε να καταδείξει απουσία παρά απόδοση αποζημίωσης. Bravos, “Interwar Compulsory Expropriations,” 224, 235 (υποσ. 9-11).

⁶⁶ Μαντά, *ό.π.*, 78.

⁶⁷ F.O. 371/18399 [C 1788/200/19] Ετήσια Αναφορά για το 1933, παράγραφος 39.

⁶⁸ Κόντης, *ό.π.*, έγγραφο 90.

⁶⁹ Μαντά, *ό.π.*, 78-79.

ριζε ένα ζέον πρόβλημα διά της πληρωμής μόνον περί του $\frac{1}{4}$ της πραγματικής οφειλής; Πόσο μάλλον που είχε προταθεί από τους ίδιους τους Αλβανούς η αποζημίωση να καταβληθεί σε ετήσιες δόσεις, γεγονός που θα καθιστούσε δυνατό να «ελέγχονται» σε κάποιο βαθμό οι αλβανικές κινήσεις έναντι της Ελλάδας, μιας και η όποια «απρεπής» ενέργεια εκ μέρους των Τιράνων, θα συνεπαγόταν διακοπή της καταβολής τους. Γιατί, δηλαδή, οι Αλβανοί να επαναλαμβάνουν πως θα ήταν ικανοποιημένοι να αποζημιωθούν για 500.000 στρέμματα και η ελληνική κυβέρνηση, που γνώριζε το πραγματικό μέγεθος των απαλλοτριωθεισών γαιών, έφτασε οικεία βουλήσει να προτείνει αποζημίωση για το σύνολο αυτών; Ποίου είδους αυτοχειριαστική αντίληψη θα μπορούσε να δικαιολογήσει τέτοια πολιτική που επέλεξε να μη λύσει ένα εξόχως σημαντικό για την αλβανική πλευρά πρόβλημα με το $\frac{1}{4}$ περίπου του κόστους της τελικής εκτίμησης, αλλά δέχτηκε να αφήνεται να κακοφορμίζει ως απόστημα, ομολογώντας μάλιστα εκούσια ότι όφειλε πολλά περισσότερα σε αυτούς που αρνούνταν να εξοφλήσει; Η απάντηση, λαμβάνοντας υπόψη την απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης να μην επιδιώξει την εξομάλυνση των ελληνοαλβανικών σχέσεων –που θα είχε αναπόφευκτα οικονομικό κόστος γι' αυτή–, είναι μάλλον προφανής. Το αποτέλεσμα, ωστόσο, υπήρξε και αυτό προφανές: ασφαλώς δε καθόλου κολακευτικό για την ελληνική εξωτερική πολιτική.